

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

HUKURI 2020

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 14.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**XIYA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi ku aviwa ka xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/ lama tlhonthaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhonthaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	4–6 -Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano
		25–27 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontha miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hindlela ya vutshila naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	19–21 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	13–15 -Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlulukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlulukelanyana (nhlanganyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	7–9 -Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlulukelano wa mahungu	0–3 -A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfaneko ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro ka ri nga ringanelangi ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelanayana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
		TIMARAKA TA 15	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile kahle	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi leri kayivelaka	4 -A ku tirhisiwangi ririmi leri ringaneleke -Ku tirhisiwile swivulwa leswi nga hambaniki switsongo leswi hambaneke -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi swinene
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
TIMARAKA TA 5 MAAVELO YA TIMARAKA		43–50	33–40	23–30	13–20	0–10

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 18	15–18 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	11–14 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	8–10 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	5–7 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hindlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–4 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 12	10–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	6–7 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	4–5 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansa -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlenganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
<p>VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO</p> <p>Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatele Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu</p> <p>TIMARAKA TA 12</p>	<p>10–12</p> <p>-Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato</p>	<p>8–9</p> <p>-Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene</p>	<p>6–7</p> <p>-Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi fanelake hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo</p>	<p>4–5</p> <p>-Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala</p>	<p>0–3</p> <p>-Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke</p>
<p>RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI</p> <p>Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatele na mapeletele</p> <p>TIMARAKA TA 8</p>	<p>7–8</p> <p>-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona</p>	<p>5–6</p> <p>-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo</p>	<p>4</p> <p>-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo</p>	<p>3</p> <p>-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni</p>	<p>0–2</p> <p>-Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo</p>
<p>MAAVELO YA TIMARAKA</p>	<p>17–20</p>	<p>13–15</p>	<p>10–11</p>	<p>7–8</p>	<p>0–5</p>

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		<u>50</u>

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		<u>30</u>

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati/ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
ll	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⌋	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VAKAMBERIWA VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Ndzi te ndzi ku phapha, ndzi tikuma ndzi ri endhawini yo ka yi nga ri kahle.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi ku va a phaphamile a tikuma a ri endhawini yo ka yi nga ri kahle.

Xitsalwana xa ndzungulo xi hlamusela xitori kumbe mhaka leyi humeleleke eka nkarhi lowu nga hundza.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Siku, ndhawu na nkarhi laha a nga phaphama a ri kona.
- Leswi nga humelela ku kondza a tikuma a ri endhawini leyi.
- Vanhu lava a va ri kona.
- Leswi a swi endla leswaku a vula leswaku ndhawu leyi a yi nga ri kahle.
- Leswi a titwisa xiswona.
- Leswi a pfunisiweke xiswona.
- Switsundzuxo eka vanhu van'wana.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.2 Nkoka wa vupfhumba etikweni.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela hi nkoka wa vupfhumba etikweni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Tinxaka ta vupfhumba.
- Tindhawu leti endzeriwaka.
- Ku vuyeriwa ka tiko na vanhu lava tshamaka eka tindhawu leti endzeriwaka.
- Ku vuyeriwa ka vupfhumba.
- Valeteri va vupfhumba.
- Vuhlayiseki bya vona.
- Swibumabumelo.

[50]

1.3 **Afrika-Dzonga tiko ra tindziminyingi.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana a hlamusela hi tindziminyingi leti nga kona eAfrika-Dzonga.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Nhlayo ya tindzimi ta ximfumo eAfrika-Dzonga.
- Vuxaka bya tindzimi leti.
- Tindzimi leti nga ri ki ta ximfumo.
- Ndlela leyi tindzimi leti ti kucetelanaka ha yona.
- Ntikelo wa tona.
- Vuxaka bya tindzimi na ndhavuko.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 **Leswi nga endliwaka ku herisa ku xanisiwa ka vadyondzi hi vadyondzikulobye eswikolweni.**

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana hi leswi nga endliwaka ku herisa ku xanisiwa ka vadyondzi hi vadyondzikulobye eswikolweni.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Milawu ya xikolo leyi katsaka ku sivela ku xanisana ka vadyondzi.
- Ku dyondzisa vadyondzi ku hanyisana.
- Nxupulo lowu faneleke ku nyikiwa mudyondzi loyi a xanisaka van'wana.
- Ku tirhisana na vatswari eka timhaka ta ku xanisiwa ka vadyondzi hi vadyondzikulobye.
- Ku nghenelela ka Ndzawulo ya Dyondzo.
- Vuhlayiseki lebyi faneleke ku va kona eswihambukelweni na tindhawu leti tumbeleke.
- Vuhlayiseki lebyi faneleke ku va kona hi nkarhi wo wisa.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Vukorhokeri bya swibedhlele swa mfumo bya amukeleka. Pfumela kumbe u kaneta.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala hi ku amukeleka kumbe ku soleka ka vukorhokeri bya swibedhlele swa mfumo.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

KU PFUMELA

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Ku tala ka swibedhlele swa mfumo.
- Vuamukeri eswibedhlele swa mfumo.
- Vukorhokeri bya tiambulense.
- Vতিরhi va le swibedhlele.
- Nhlayo ya madokodela.
- Migingiriko ya vতিরhi va le swibedhlele swa mfumo.
- Mphakelo ya mirhi yo tshungula.
- Matitwelo ya vavabyi.

KU KANETA

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Nkayivelo wa swibedhlele.
- Vuamukeri lebyi tekaka nkarhi.
- Nkayivelo wa tiambulense.
- Nkayivelo wa madokodela.
- Ku tsana ka matirhelo.
- Nkayivelo wa switirhisiwa swa vutshunguri bya manguva lawa.
- Swibumabumelo.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

- 1.6 1.6.1 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Nkoka wa ku hlayisa mati.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Nhlokomhaka.
- Ku kala ka mati.
- Tindlela to hambanahambana to hlayisa mati.
- Leswi mfumo wu nga endlaka swona ku lemukisa vaakatiko ku hlayisa mati.
- Leswi mindyangu yi nga swi endlaka ku hlayisa mati.
- Vutihlamuleri bya vaakatiko eka timhaka to hlayisa mati.
- Nxupulo lowu faneleke vaonhi va tiphayiphi na ku tlangisa mati.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.2 (Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Mabindzu lamatsongo.

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Nhlamuselo ya mabindzu lamatsongo.
- Tinxaka ta mabindzu lawa.
- Swixavisiwa leswi nga eka xifaniso.
- Vaxavisi na vaxavi.
- Nkoka wa vona emindyangwini.
- Nkoka wa vona etikweni.
- Ku nghenelela ka mfumo eka mabindzu lawa.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

1.6.3 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Ku thyakisiwa ka mbangu.

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Nhlamuselo ya mbangu.
- Tindlela to hambanahambana ta nthyakiso wa mbangu.
- Mavabyi lawa ya vangiwaka hi nthyakiso wa mbangu.
- Ku khumbeka ka maxelo hikwalaho ka nthyakiso wa mbangu.
- Ku tshikeleleka ka ikhonomi ya tiko.
- Ku saseka ka tiko ka kavanyetiwa.
- Leswi mfumo wu nga swi endlaka ku antswisa xiyimo lexi.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

2.1 PAPILA RA XINGHANA

- Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela munghana wa yena papila a n'wi hoyozela ku va a hlawuriwile ku ya tlangela xipanu xa tiko xa BanyanaBanyana/BafanaBafana.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Adirese yin'we ya mutsari yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla.
- Xiloso.
- Ku xeweta na mahungu yo hoyozela hi vuenti.
- Ku rungula na nsariso.

[30]

2.2 TSALWAVUTITIVISI NA PAPILA RO SEKETELA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala tsalwavutitivisi na papila ro seketela a endla xikombelo xa ntirho wa nkarhinyana wo paka swixavisiwa eka vhengele ro karhi.

Tsalwavutitivisi ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Vuxokoxoko bya vun'wini.
- Vuxokoxoko bya swa tidyondzo.
- Vuxokoxoko bya swa ntokoto.
- Timbhoni leti seketelaka vuxokoxoko lebyi andlariweke.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Adirese ya mutsari yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla.
- Adirese ya muamukeri yi tsariwa eximatsini ehansi ka adirese ya mutsari.
- Xiloso.
- Nhlokomhaka.
- Mahungu yo kombela ntirho na vuswikoti.
- Mavito.
- Nsayino na siku.

[30]

2.3 AJENDA NA MAKANELWA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala ajenda na makanelwa swa nhlengeletano lowu a va ri na wona wa nhlango wa ndhavuko emugangeni wa ka vona.

Ajenda yi nga katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Ndhawu na nkarhi.
- Nongonoko wa leswi nga ta kaneriwa.

Makanelwa ya katsa leswi landzelaka:

- Nhlokomhaka.
- Ndhawu na nkarhi.
- Mahungu lawa ya nga kaneriwa hi vuenti ku suka eka ajenda.
- Nsayino wa matsalana na mufambisi.

[30]

2.4 MBULAVULO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala mbulavulo lowu helaka hi marito lawa: 'Loko a ku nga ri hi mhaka ya wena a ndzi ta va ndzi nga humelelangi evuton'wini.'

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Manghenelo.
- Xivangelo xa mbulavulo lowu.
- Timhakankulu.
- Mahetelelo.

[30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA

XIVUTISO XA 3

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

3.1 PHOSITARA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala phositara a navetisa xikolo xa vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Vito ra xikolo.
- Adirese.
- Xivono xa xikolo.
- Tidyondzo leti dyondzisiwaka.
- Vadyondzisi.
- Mintlangu na migingiriko.
- Mabindzu lawa ya seketelaka xikolo.
- Mbuyelo.

[20]

3.2 POSIKARATA

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala posikarata a tivisa makwavo leswi a swi voneke no swi dyondza erendzweni ra yena ra le tikweni ra Mozambique.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Adirese ya mutsaleriwa.
- Mahungu ya le tikweni ra Mozambique.
 - Leswi a swi voneke.
 - Leswi a swi dyondzeke.

[20]

3.3 SWILETELO

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swiletelo leswi nga ta tirhisiwa hi vapfhumba lava va taka eku nyikeleni ka tibuku elayiburari ya ndhawu ya ka vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Ndhawu laha ku letela ku sungulaka kona.
- Matlhelo lawa va faneleke va kongoma eka wona.
- Mavito ya switarata.
- Mimfungho na tindhawu ta nkoka.
- Ndhawu laha layiburari yi nga kona.

[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20
NTSENGO WA TIMARAKA: 100